IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR VA ALISHER NAVOIY ASARLARIDA “TURK” VA “SART” ATAMALARI TALQINI VA TAHLILI

Xudoyberganova Ozoda Alisher qizi
Nizomiy nomidagi O‘zMPU ijtimoiy fanlarni
o‘qitish metodikasi (Tarix) yo‘nalishi
1 kurs magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.20380006

Annotatsiya: Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Bobur hamda Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan “turk” va “sart” atamalarining mazmun-mohiyati, tarixiy talqini va ilmiy tahlili yoritilgan. Shuningdek, ushbu atamalarning o‘rta asrlar ijtimoiy-etnik jarayonlaridagi o‘rni, ularning qo‘llanish doirasi va tarixiy manbalardagi ifodalanishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: turk, sart, etnonim, Bobur, Navoiy, etnik jarayonlar, Movarounnahr, xalq, tarixiy manba.

Zahiriddin Muhammad Bobur va Alisher Navoiy ijodi nafaqat adabiy meros sifatida, balki Markaziy Osiyo xalqlarining etnik, ijtimoiy va madaniy tarixini o‘rganishda muhim tarixiy manba sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning asarlarida uchraydigan etnik va ijtimoiy atamalar o‘sha davr jamiyatining tuzilishi, xalq tarkibi va tarixiy jarayonlarini anglash imkonini beradi. Ayniqsa, “turk” va “sart” atamalari tarixshunoslikda ko‘plab ilmiy munozaralarga sabab bo‘lgan tushunchalar qatoriga kiradi. Ushbu atamalarning mazmunini o‘rganish o‘zbek xalqi etnogenezi va etnik tarixini yoritishda muhim ilmiy manbalardan biri hisoblanadi.[1]

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asari XV–XVI asrlar siyosiy, madaniy va ijtimoiy hayotini yorituvchi qimmatli tarixiy asardir. Bobur o‘z asarida turli hududlar aholisi, qabilalar, elatlar va xalqlar haqida ma’lumot beradi. Asarda “turk” atamasi bir necha ma’nolarda qo‘llanadi. Ayrim holatlarda ushbu tushuncha etnik birlikni anglatsa, boshqa o‘rinlarda u siyosiy-madaniy umumiylikni ifodalaydi. Bobur o‘zini turkiy muhit vakili sifatida tasvirlaydi va turkiy tilni o‘zining ona tili sifatida e’tirof etadi.[2]

Bobur yashagan davrda “turk” atamasi bugungi kundagi tor etnik ma’noda emas, balki ancha keng mazmunda qo‘llangan. O‘sha davrda bu tushuncha ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi turkiy qabilalar, siyosiy hukmron qatlam hamda ma’lum madaniy makonga mansublikni anglatgan. Shu jihatdan Bobur asarlaridagi “turk” atamasini zamonaviy etnik tushunchalar bilan bir xil talqin qilish ilmiy jihatdan to‘g‘ri bo‘lmaydi. Chunki o‘rta asrlardagi etnik jarayonlar bugungi millat tushunchasidan keskin farq qilgan.[3]

Alisher Navoiy ijodida ham “turk” tushunchasi alohida o‘rin egallaydi. Navoiy turkiy tilda ijod qilishni milliy va madaniy taraqqiyotning muhim omillaridan biri deb hisoblagan. U o‘zining “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini chuqur tahlil qilib, uni fors tilidan kam emasligini ilmiy asoslashga intilgan. Navoiy “turk” tushunchasini ko‘pincha til, madaniyat va ma’naviy muhit bilan bog‘liq holda qo‘llaydi.[4]

---

[1] Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – Toshkent, 2007.

[2] Bobur Z.M. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.

[3] Ahmedov B. Tarixiy manbashunoslik. – Toshkent, 2008.

[4] Navoiy A. Muhokamat ul-lug‘atayn. – Toshkent, 2011.

Navoiy asarlarida “turk” atamasi ba’zan majoziy ma’noda ham ishlatiladi. Mumtoz adabiyotda “turk” so‘zi ayrim hollarda go‘zallik, jasorat yoki ma’shuqaning husnini ifodalovchi obraz sifatida uchraydi. Bu holat atamaning faqat etnik mazmun bilan cheklanmaganligini ko‘rsatadi. Demak, Alisher Navoiy asarlarida ushbu tushuncha ko‘p qirrali ma’noga ega bo‘lib, uning mazmuni matn va tarixiy kontekst asosida talqin qilinishi lozim.[5]

Tarixiy manbalarda uchraydigan “sart” atamasi esa ilmiy adabiyotlarda eng ko‘p bahs-munozara keltirib chiqargan tushunchalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotchilarning ayrimlari ushbu atamani alohida etnik guruh nomi deb hisoblasalar, boshqa olimlar uni ijtimoiy qatlam yoki xo‘jalik yuritish usuli bilan bog‘laydilar. Ko‘plab tarixiy manbalarda “sart” atamasi asosan shaharlarda yashovchi o‘troq aholi, hunarmandlar va savdogarlar uchun qo‘llanganligi qayd etiladi.[6]

Bobur asarlarida “sart” atamasi ko‘proq turmush tarzi va ijtimoiy xususiyatlarni ifodalovchi tushuncha sifatida namoyon bo‘ladi. Bu esa o‘rta asrlarda aholini ajratishda etnik omildan tashqari yashash tarzi ham muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatadi. Ko‘chmanchi va o‘troq aholining ijtimoiy farqlari tarixiy manbalarda ko‘plab uchraydi. Shu sababli “sart” tushunchasi qat’iy etnik birlik emas, balki murakkab tarixiy-ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilinadi.[7]

Movarounnahr hududi qadimdan turli etnik guruhlar kesishgan makon bo‘lib kelgan. Bu hududda turkiy qabilalar, eroniy tilli aholi va boshqa elatlar uzoq davr davomida o‘zaro aloqada yashagan. Natijada murakkab etnomadaniy jarayonlar yuz bergan. “Turk” va “sart” kabi tushunchalar aynan shu tarixiy muhit ta’sirida shakllangan va rivojlangan.Ularni zamonaviy milliy mezonlar orqali emas, balki o‘z davri nuqtai nazaridan baholash ilmiy jihatdan to‘g‘ri yondashuv hisoblanadi.

Bobur va Navoiy asarlarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, “turk” va “sart” atamalari o‘rta asrlar jamiyatida turli ma’nolarni anglatgan. “Turk” tushunchasi ko‘proq madaniy-etnik va siyosiy umumiylikni ifodalagan bo‘lsa, “sart” atamasi o‘troq turmush tarzi va ijtimoiy faoliyat bilan bog‘langan. Ushbu atamalarni tarixiy jihatdan chuqur o‘rganish o‘zbek xalqining shakllanish jarayonlarini yanada to‘liq anglash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Zahiriddin Muhammad Bobur va Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan “turk” va “sart” atamalari o‘rta asrlar Markaziy Osiyo jamiyatining etnik, ijtimoiy va madaniy hayotini yoritishda muhim ilmiy ahamiyatga ega bo‘lgan tushunchalar hisoblanadi. Mazkur atamalarni o‘rganish orqali o‘sha davr aholisining etnik tarkibi, yashash tarzi, madaniy muhiti va ijtimoiy munosabatlari haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, Bobur va Navoiy asarlarida “turk” atamasi ko‘proq etnik-madaniy birlik, til va siyosiy mansublikni ifodalovchi tushuncha sifatida qo‘llanilgan. Ayniqsa, Alisher Navoiy turkiy tilning rivojlanishiga katta e’tibor qaratgan va “turk” tushunchasini ma’naviy hamda madaniy taraqqiyot bilan uzviy bog‘lagan. Zahiriddin Muhammad Bobur esa ushbu atamadan o‘z davrining siyosiy va ijtimoiy muhitini tavsiflashda foydalangan.

Shuningdek, “sart” atamasi tarixiy manbalarda murakkab va ko‘p qirrali mazmunga ega bo‘lganligi kuzatildi. Ushbu tushuncha ko‘plab hollarda alohida etnik birlik emas, balki shaharlarda yashovchi o‘troq aholi, hunarmandlar va savdo-sotiq bilan shug‘ullanuvchi qatlamlarga nisbatan qo‘llangan. Bu esa o‘rta asrlarda aholini tasniflashda turmush tarzi va xo‘jalik faoliyati muhim omillardan biri bo‘lganligini ko‘rsatadi.

---

[5] Valixo‘jayev B. Navoiyshunoslik asoslari. – Toshkent, 2010.

[6] Hasanov B. O‘zbek xalqi etnik tarixi. – Toshkent, 2018.

[7] Asqarov A. O‘zbek xalqining kelib chiqishi tarixi. – Toshkent, 2015.

Bobur va Navoiy merosini tarixiy-etnografik jihatdan tahlil qilish o‘zbek xalqi etnogenezi, etnik tarix va milliy shakllanish masalalarini chuqurroq o‘rganish imkonini beradi. Ularning asarlari nafaqat adabiy yodgorlik, balki tarixiy manba sifatida ham katta ilmiy qiymatga ega. Mazkur manbalardagi etnik atamalarni davrning tarixiy sharoiti asosida tadqiq etish ilmiy xulosalarning xolis va asosli bo‘lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bobur Z.M. Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002.
2. Navoiy A. Muhokamat ul-lug‘atayn. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2011.
3. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. – Toshkent: Universitet, 2007.
4. Asqarov A. O‘zbek xalqining kelib chiqishi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2015.
5. Ahmedov B. Tarixiy manbashunoslik. – Toshkent: O‘qituvchi, 2008.
6. Ahmedov B. O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari. – Toshkent: Fan, 1991.
7. Hasanov B. O‘zbek xalqi etnik tarixi. – Toshkent, 2018.
8. Valixo‘jayev B. Navoiyshunoslik asoslari. – Toshkent: Universitet, 2010.
9. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2019.
10. Sagdullayev A., Aminov B. O‘zbekiston tarixi. – Toshkent: Universitet, 2017.